LATGALIEŠU literāro mantojumu vērtējot

Latgales kultūras nedēļas ierosmē iesākta arī latgaliešu literārā mantojuma plašāka pārvērtēšana. Pēteris Laizāns un Pēteris Zeile sagatavojuši plašāku darbu un publicējuši to vispirms žurnāla «Karogs» 1958. gada 11. numurā («Latgaļu literatūras un preses mantojumu vērtējot»), bet pēc tam ar dažiem papildinājumiem rakstu krājumā «Aiz ezera balti bērzi» (ar virsrakstu «Pa latgaliešu literatūras un preses takām»).

Apcerējums modina lielu interesi jau tāpēc vien, ka tas ir pirmais padomju literatūrzinātnieku mēģinājums izsekot visai latgaliešu literatūras attīstībai un dot tās novērtējumu. Ar jaunekļigu drosmi tajā risinātas vairākas svarīgas literatūrvēstures un kultūras dzīves problēmas, sniegti daudzi vērtīgi ierosinājumi.

Tomēr, dzīdami pašu pirmo vagu plēsumā, kās gadu gadiem bija pamests novārtā, autori ne reizi vien ir arī kļūdījušies. Karodami pret latgaliešu emigrantu reakcionārajām koncepcijām, bet, labi nepārzinādami literatūras faktus, viņi paši dažreiz nokļūst apkarojamo koncepciju gūstā. Tās ir bīstams un slidens ceļš, tāpēc vairāk jārunā par autoru neveiksmēm, kaut arī publicētajā apcerējumā tās nebūt nav pārsvarā.

Padomju literatūrvēsturnieku uzdevumos ietverē latgaliešu literatūra ir neatņemama latviešu literatūras sastāvdaļa, kuras savdabības likumsakarīgi veidojušās to sociālekonomisko un ideoloģisko spēku iedarbībā, kas ilgāku laiku valdīja Latgalē. Latgaliešu emigranti ārzemēs turpretī sludina, ka latgaliešu literatūra ir pilnīgi patstāviga, ka latviešu tautai ir divas literatūras, divas valodas un divas vēstures.

Divus diametrāli pretējos viedokļus par latgaliešu literatūru aplūkojamajā apcerējumā P. Laizāns un P. Zeile skāruši tikai garāmejot, sevišķi darba otrajā redakcijā. Ja autori šo uzskatu salīdzinājumu būtu izvirzījuši kā principiālu problēmu, tas būtu devis rakstam daudz asāku ievirzi un palīdzējis izvairīties arī no vienas otras nepatikamas kļūdas.

Rakstu krājumā «Aiz ezera balti bērzi» autori apgalvo: «Visvecākie raksti, kas izdoti latgaliski, ir ap 16. gs. vidu tulkotā tēvreize un 1585. gadā tulkotais katoļu katehisms.» (197. lpp.) Pieļaujot šo rupjo kļūdu, autori reizē akceptē arī vienu no galvenajiem emigrantu falsificējumiem, kas likts visu viņu koncepciju pamatā.

Ir zināms, ka pirmie latviešu literatūras piemineklī rakstīti vidus dialektā. Pirmā grāmata, kas sarakstīta latgaliešu dialektā un saglabājusies līdz mūsu dienām, ir 1753. gadā izdotais evaņģēliju tulkojums, jo dziesmu grāmata, kas it kā iznākusi 1730. gadā, nav nekur līdz šim atrasta.

Minēsim vēl dažus piemērus, kas liecina, ka autori māz pētījuši pašus literāros faktus, iztikdami nereti tikai ar citu cilvēku spriedumiem. Barona Gustava Manteifeļa izdoto pirmo latgaliešu kalendāru viņi novērtējuši tikai pozitīvi, pašu baronu kautrīgi saukdami tikai par jurist. Tiesa, kalendārs latgaliešiem sen bija vajadzīgs, tajā ir atbalstīts viens otrs progresīvāks pasākums, bet nav arī jāaizmirst, ka Manteifelis mācīja zemniekus nekārot pēc kunga zemes un muižas labumiem, jo... kungam nenākot miegs un negaršojot ēdiens. Tāpat Manteifelis liek godāt arī baznīckungus un raudāt līdz ar tiem par nīcīgo un grēcīgo pasauli. Paļaudamies uz citiem, autori nonāk pat līdz komiskiem pārpratumiem. Rakstu krājuma 202. lpp. teikts, ka savā kalendārā Manteifelis devis arī Latgales tradīciju un svinību aprakstus. Īstenībā tie ir tautas tradīciju apkarojumi. Kā Vecais Stenders nevarēja ciest latviešu tautas dziesmas un vaiga sviedros pūlējās to vietā sacerēt savas ziņģes un ārijas, tā arī Manteifelis, uztraucies par kāzu «trakumiem», «ēverģēlībām» un sentēvu ieradumiem, 1870. gada kalendārā māca svinēt kāzas ar dievbijīgām runām, dziesmām, lūgšanām un evaņģēlija lasīšanu.

Rakstīdami par Andrivu Jurdžu, autori atkārto buržuāzijas skribentu ievazāto leģendu, ka viņš sarakstījis 25 sējumus, katru tieši tūkstoš lappušu biezumā. Īstenībā ir zināms, ka ugunsgrēkā Rēzeknē sadegušas 15 Jurdža grāmatas (tās varēja būt ap tūkstoš lappušu biezas), bet no pārpalikušajām pagaidām apzinātas tikai trīs līdz piecas grāmatas (tās ir tikai dažus simtus lappušu biezas).

Autoriem var pārmest to, ka viņi nesaskata pretrunas A. Jurdža literārajā darbībā. Jurdžs ir gan cieši saistīts ar tautas dzeju, ir jāapbrīno viņa pašaizliedzīgais darbs, sagādājot literatūru saviem tautas brāļiem, taču jāredz arī tā sulainiskā bijība, ko viņš jūt pret visiem laicīgajiem un garīgajiem kungiem, izglītības trūkums un zemais meistarības līmenis (pēc autoru domām — diezgan augstais), kas stipri mazina Jurdža nozīmi latviešu literatūras vēsturē.

Pirmais pret kungiem un bagātniekiem Latgalē savu balsi pacēla Piters Migliniks, aizstāvēdams apspiesto zemnieku intereses arī savā sabiedriskajā darbā. Taču tāpēc vien jau nevar viņu pieskaitīt pie revolucionārajiem demokrātiem. Vismaz ar pašreizējiem materiāliem to vēl nevar pierādīt. Kad Ziemeļlatgalē darbojas krievu un poļu revolucionāri un P. Migliniks ar tēvu dzīvoja Sainavā, viņam bija tikai 12 gadu. Tas, ka Migliniks ir lasījis krievu laikrakstus, vēl neliecina, ka viņam būtu bi-

juši pazīstami arī revolucionāro demokrātu izdevumi. Tuvāk īstenībai liekas atzinums, kas izteikts Latvijas PSR vēsturē (II d. 103. lpp.): «Miglinieks vēl nepacēlās līdz apziņai, ka nepieciešama bruņota cīņa, lai izmainītu pastāvošo iekārtu.» Kā pārveidot netaisno sociālo kārtību, ko likt tās vietā, to Miglinieks vēl nezina, tāpēc arī viņa dzejoļiem raksturīgas rūgtas atziņas par dzīvi. Revolucionārie demokrāti turpretim bija pārliecināti par bruņotās cīņas nepieciešamību, un tiem bija arī savi nākotnes projekti.

Plašāks un precizāks ir latgaliešu preses apskats. Šai darba daļā P. Laizāns un P. Zeile veikuši daudz patstāvīgu pētījumu. Tomēr arī te ir savi trūkumi. Pirmo latgaliešu avīzi — progresīvo «Gaismu» — autori rauga padarīt iespējami revolucionārāku. Rakstu krājuma 211. lpp. viņi apgalvo, ka «Gaisma» aizstāvējusi 1905. gada revolūcijas idejas. Patiesībā avīze šo revolūciju uzskatīja par aplamību. «Baltišu porok korstu sasaceļšonu mes traugom par oplomeibu un, vinoduomīs ar jim tautyskā kulturaliskā dorbā, navaram vinolīs aizņa izlīšonā un sovas tautas maitošonā.» (1906. g. 4. nr.) Rakstu krājuma 213. lpp. teikts, ka «Gaisma» esot kritizējusi labējās partijas un norobežojusies no kadetiem. Īstenībā avīze aģitēja tieši šīs partijas labā un atbalstīja tās agrārpolitiku. (1906. g. 10. un 13. nr.) Bet kadeti, kā zināms, bija nabadzīgās zemniecības interešu nodevēji. «Gaismas» nopelni meklējami ne revolucionāro ideju sludināšanā, bet visvairāk cīņā pret feodālisma paliekām. Šī bija pirmā avīze Latgalē, kas uzdrošinājās kritizēt arī katoļu garīdzniecību, un cīņā pret tumsonību pārspēku tā krita.

Nav saprotams, kāpēc autori savā apskatā nav pieminējuši žurnālu «Jaunais Vords» («1929. g. I — 1930. g. II), kam bija ļoti liela nozīme progresīvās domas propagandā buržuāziskās kundzības gados. Šai žurnālā, starp citu, publicētas divas A. Upīša novele «Bezdīvis» un «Imitatio Christi», tāpat arī vairāki A. Kurcija darbi. Sevišķi nozīmīga ir žurnāla kritikas nodaļa, kuras asās bultas bez žēlastības ķēra tos latgaliešu rakstniekus, kas bija pārdevušies buržuāzijas un baznīcas kalpībā.

No revolucionārajiem latgaliešu rakstniekiem apskatā nav minēts P. Klaidūņs (īstajā vārdā P. Voitkāns), kura dzejolis «Oroja dzīsme» tika lasīts Latgales kultūras nedēļas sarīkojumā. P. Voitkāns bijis skolotājs, no 1928. gada Komunistiskās partijas biedrs, pēc atlaišanas no darba kļuvis par profesionālu revolucionāru, bet 1932. gadā apcietināts un vācu okupācijas laikā zvēriski nogalināts (sk. G. Fridmanes un F. Fridmaņa brošūras «Latgales revolucionārā jaunatne», 149. lpp.). P. Voitkāna dzejoļi publicēti rakstu krājumā «Sējējs» un žurnālā «Jaunais Vords». Dzejnieks cīnītājs, kas ar savu dzīvību ir apliecinājis uzticību komunisma idejām, pelnījis, lai viņa literāro darbību pienācīgi novērtētu. Jāatzīmē arī dažas sikākas kļūdas, jo sevišķi tāpēc, ka vairākas no tām ceļojušas no grāmatas uz grāmatu.

A. Jurdžs mirīs 1925., nevis 1926. gadā. Ugunsgrēks, kurā sadega Jurdža rokraksti, bijis Rēzeknē 1925. gada 4. decembrī, nevis 1923. gadā. P. Miglinieks mācījies Rēzeknes aprīņķa skolā, tikai 70. gadu beigās to pārveidoja par pilsētas skolu. Autoru izvēlētais citāts 213. lpp. nav no «Gaismas» 7. numura, bet gan no 9. numura. Žurnāls «Zīdūnis» iznāca no 1921. līdz 1940. gadam; autori tā mūžam devuši tikai trīs gadus. A. Smagara dzejoļu krājums «Laikmeta termometrs» iznāca 1932., nevis 1931. gadā.

Var pārmest arī to, ka citātos un darbu nosaukumos autori lietojuši gan dialekta, gan arī literārās formas. Zinātniskā darbā gan jābūt precizitātei un vienveidībai. Autoru centīgai «tulkošanas» tieksmei nav pamata, jo dialekts taču nav nekāda nesaprotama valoda. Vismaz Latgales kultūras nedēļas sarīkojumiem nevajadzēja nekādu tulku. Autori domā, ka S. Putāna dzejoļi būs plašāk pazīstami, ja tos izdos literārajā valodā. Stipri jāšaubās, vai ir vēlama šāda latgaliešu literatūras pārtaisīšana. Daudzām tautām ir saglabājušies darbi dialektā, ko tās nemaz nav mēģinājušas nonivelēt. Arī latgaliešu literatūra savā laikā ir bijusi vajadzīga un ļoti svarīga parādība latviešu kultūras dzīvē. Kā pagātnes piemineklis tā atstājama negrozīta, cienot tos rakstniekus, kas, smagos apstākļos dzīvodami un strādādami, centušies rādīt tautai gaišāku ceļu.

Atbalstāmi ir visi pārējie autoru ierosinājumi, kas adresēti mūsu literatūrzinātniekiem, vēsturniekiem, mūziķiem un valodniekiem (tiem būtu jāpainteresējas arī par Latgales vietvārdiem, kuri nereti ir sagrozīti). Radikāli uzlabojams Latgales muzeju darbs, jo līdz šim tie par savu novada kultūras dzīvi interesējušies pārāk maz. Ļoti vēlams ir izdot latgaliešu progresīvo rakstnieku darbus, sastādīt antoloģiju utt. Visi šie ierosinājumi būtībā ir vesela pasākumu programma, kuras realizēšana jūtami celtu ne tikai Latgales novada, bet arī visas Padomju Latvijas kultūras dzīvi.

P. Laizāna un P. Zeiles pētījums palīdzējis mums radīt visumā pareizu priekšstatu par progresīvās latgaliešu literatūras un preses nozīmi, kaut gan tajā vēl ir diezgan daudz trūkumu. Iesāktais darbs turpināms tālāk ar lielāku rūpību un uzmanību.

V. Vanags